

Az epizodikusság mint narratív lehetőség*

‘A színész halála’ epizód Idősebb Plinius *Természetrájának* 7. könyvében
(184–185)

Idősebb Plinius *Természetrájza* az egyetlen enciklopédikus összefoglalása annak a tudásnak, amelyet a görög-római antikvitás a természet egészéről praktikusán és teoretikusán megszerzett. Ezt az ókor *Encyclopaedia Britannicájaként*, újabban *Google Earth*ként jellemzett, 37 könyvből álló szöveget – az antik enciklopédikus irodalom történetében ugyancsak egyedülként – teljes terjedelmében átörökítették az antikvitás utáni századok. Plinius művének töretlen tudományos tekintélyét mi sem mutatja jobban, mint hogy 1700-ig 222 teljes és 281 válogatott kiadása jelent meg.¹ A fennmaradt kéziratok száma meghaladja a háromszázat, amelyekből mintegy száz a teljes szöveget tartalmazza, és további csaknem száz kivonatokat, javarészt az asztronómiai és a gyógyászati tárgyú könyvekből.²

A *Természetrájz* a szaktudományok kialakulásával és a kutatáson alapuló eredmények gyarapodásával egyenes arányban veszítette el addigi tekintélyét.³ A tudományos eredmények és a *Természetrájz*ban foglaltak szembesítése gyakran ez utóbbiban leírt ismereteknek a valótlanságát bizonyította. Ez vezetett annak a negatív Plinius-képnek a kialakulásához, amely szerint az enciklopédia téves információk tárháza.⁴ A folyamatot jól mutatja az a jelentős visszaesés, amely az enciklopédia kiadásaiban már a 17. és még inkább a 18. században mutatkozik.⁵

A *Természetrájz* devalválódása nemcsak tudományos értékének elvesztésével hozható összefüggésbe, hanem egészen sajátos narratívájával is. Plinius enciklopédiája az

* A tanulmány az OTKA K81619 számú pályázatának támogatásával valósult meg.

¹ Eugene W. GUDGER, *Historia Naturalis: The Most Popular Natural History Ever Published*, Isis, 6, 1924, 269–281; Gerhard WINKLER, *Naturalis Historia = C. Plinius Secundus d. Á.*, *Naturkunde I.*, hrsz. Roderich KÖNIG, Gerhard WINKLER, Düsseldorf – Zürich, Artemis & Winkler Verlag, 1997, 367–374.

² Arno BORST, *Das Buch der Naturgeschichte: Plinius und seine Leser im Zeitalter des Pergaments*, Heidelberg, Winter, 1994, 360–374. A gyógyászati könyvek (az úgynevezett *Medicina Plinii*) kivonatolásáról és felhasználásáról az antikvitás utáni századokban: Aude DOODY, *Pliny's Encyclopedia: The Reception of the Natural History*, Cambridge, Cambridge University Press, 2010, 135–152.

³ A *Természetrájz* recepciótörténetében tetten érhető az a jelenség is, amelyet Todorov az emlékezet jelentőségéről az európai kultúrtörténetben a következőképpen fogalmazott meg: „az emlékezet a megfigyelés, a kísérlet, az ész és az értelem javára szorult vissza”. Tzvetan TODOROV, *Az emlékezet csapdája*, ford. LENKEI Júlia, Világosság, 1996/10, 32.

⁴ A *Természetrájz* kifejezetten szaktudományos részleteinek az újabb vizsgálataiban azonban éppen a szöveg pontos és helyes olvasatának a fontosságára mutatnak rá, és ennek eredményeként Plinius – és a római tudományos irodalom – rehabilitálására intenek: John F. HEALY, *Pliny the Elder on Science and Technology*, Oxford, Oxford University Press, 1999; Ernesto PAPAARAZZO, *Pliny the Elder on Metals: Philosophical and Scientific Issues*, *Classical Philology*, 2008/1, 40–54.

⁵ GUDGER, *i. m.*, 274; WINKLER, *i. m.*, 374.

egységes tudomány eszményének jegyében a résztudományok közötti átjárhatóságot és azok szintézisét, az ebben az értelemben vett interdiszciplinaritást valósította meg. Az ismereteknek ezt a páratlan hálózatát – a *praefatio* szerint (*NH praef.* 17) – 100 auktor 2000 papirusztekercsének feldolgozásával nyert 20 000 információból,⁶ valamint a maga és római kortársainak a megfigyeléseiből építette koherens egészzé. Ennek a metódusnak, a kompilációnak egyenes következménye, hogy a mai szóhasználattal bátran posztmodernnek nevezhető szöveg magán viseli a forrásszövegeknek minden tartalmi, strukturális és stiláris sajátosságát. A *Természetrájk* kisebb és nagyobb tematikus egységeiből strukturálisan felépül egy organikus egész – a *Natura* egésze. Ennek komplexitása, annak a közvetítése az alkalmazott különféle narrációs technikákkal megoldott. A szövegnek mind a téma, mind a forrásszövegek komplexitásából eredő stiláris sokfélesége, egyenetlensége azonban igen változatos minősítésekben részesült az évszázadok, és különösen a legutóbbi évtizedek során. Holott éppen ez, vagyis az elbeszélés mód sajátosságai, az alkalmazott szövegfajták, illetve azok értelmezése vezethet el a szöveg új tartalmainak feltáráshoz, ezzel együtt minden furcsaságának a megértéséhez.

A *Természetrájk* narratívájának a legkorábbi jellemzése az ifjabb Pliniustól származik, aki nagybátyja enciklopédiáját három jelzővel illeti: „*Naturae historiarum triginta septem, opus diffusum, eruditum nec minus varium quam ipsa natura.*” (*Ep.* 3, 5, 6)⁷ A *varium* jelentését maga adja meg: ez az *opus*, tehát szükségképpen a szöveg is, olyan változatos, mint tárgya, a természet. Az *eruditum* a *Természetrájk* műfajából adódóan nyilvánvalóan annak tudós vagy inkább tudományos jellegére utal. A legtalálhatóbb a többféle sajátosságot magába sűrítő harmadik jelző, a *diffusum*: a szöveg *nagy terjedelmű*, témája *szerteágazó* és az elbeszélés módja is – talán erre az ifjabb Plinius nem is kívánt utalni – *szétáradó*. Több ez, mint a *varietas*, amely nemcsak a *Természetrájk*ot jellemző, hanem a római kompilátor irodalomban általánosan deklarált és megvalósított írói ambíció volt.⁸

Amennyiben a diffúz jelzőt leszűkítve, kifejezetten a narratíva jellegzetességeként fogjuk föl, akkor a szövegnek éppen a legsajátosabb, sajátosan pliniusi vonását nevezhetjük meg vele. Azt a narrációs technikát, amelynek ilyen kiterjedt alkalmazása nem

⁶ Amennyiben az egyes könyvekhez készített tartalomjegyzékekben megadott számokat összeadjuk, akkor a *Természetrájk* 34 000 információt összegez: Gian B. CONTE, *The Inventory of the World: Form of Nature and Encyclopedic Project in the Work of Pliny the Elder* = G. B. C., *Genres and Readers: Lucretius, Love Elegy, Pliny's Encyclopaedia*, transl. Glen W. MOST, Baltimore – London, Yale University Press, 1994, 67.

⁷ „Fejezetek a természettudományból, harminchét könyv: sokrétű, tudós alkotás, ezerarcú, akár a természet” (ford. SZEPESY Tibor) Ifjabb PLINIUS, *Levelek*, ford. BORZSÁK István, MARÓTI Egon, MURAKÖZY Gyula, SZEPESY Tibor, Bp., Magyar Könyvklub, 2000, 76.

⁸ Trevor MURPHY, *Pliny the Elder's Natural History: The Empire in the Encyclopedia*, Oxford, Oxford University Press, 2004, 38–40. – A tartalmi, szerkezeti és narratív sokféleség, a *varietas* értelmezhető metaforikusan is: ez a fajta változatosság olyan, mint Plinius korának legnépszerűbb tömegszórakoztatása, a *circusok* és *amphitheatrumok* látványosságai, a *spectaculumok*. Így értelmezi Mario VEGETTI, *Zoologia e antropologia in Plinio = Plinio il Vecchio sotto il profilo storico e letterario*, Atti del convegno di Como 5–6–7 ottobre 1979, Como, s. n., 1982, 121–124.

található meg a latin nyelvű szaktudományos próza egyetlen más alkotásában sem.⁹ A történetmondásról, a kitérőkről van szó, arról az előadásmódról, hogy Plinius gyakran minden átmenet nélkül áttér egy látszólag nem a tárgyalt témához kapcsolódó, olvasott, hallott vagy látott esetnek, anekdotának vagy megfigyelésnek az elmesélésére. Amióta a *Természetrájk* elvesztette tudományos értékét, és megítélésében az irodalomtudományos szempontok kerültek előtérbe, a szövegnek éppen ez a sajátossága az, amelyen áll vagy bukik a mű egészének az értékelése. A minősítés pedig a koncepciótlan és kiegyensúlyozatlan kompilációtól,¹⁰ a ‘mindent elmondani’ kényszerének ellenállni nem tudó, koherens szövegalkotásra képtelen szerzőn át,¹¹ a digresszív,¹² asszociatív¹³ és anekdotikus¹⁴ jelzőkig terjed. A kérdés természetesen nem a megnevezés, hanem a funkció: van-e egyáltalán, és ha igen, mi ezeknek az *excessus*oknak a szerepe az enciklopédia szövegében?

A címben szereplő színész, Ofilius Hilarius halálának az esete a *Természetrájk* 7., az embert ismertető, úgynevezett antropológiai tárgyú könyvében olvasható. A történet nemcsak az eddigiekben elmondottak okán vonja magára a befogadói figyelmet, hanem azért is, mert az antikvitás teljes fennmaradt irodalmában ez az egyetlen szöveg, amely elbeszéli az egyébként még név szerint sem ismert színész halálának az esetét. Plinius előadása a következőképpen szól:

Operiosissima tamen securitas mortis in M. Ofilio Hilario ab antiquis traditur. Comoediarum histrio is, cum populo admodum placuisset natalis die suo conuiuiumque haberet, edita cena calidam potionem in pultario poposcit, simulque personam eius diei acceptam intuens coronam e capite suo in eam transtulit, tali habitu rigens nullo sentiente, donec ad cubantium proximus tepescere potionem admoneret. (7, 184–185)¹⁵

⁹ Thorsten FÖGEN, *Pliny the Elder's Animals: Some Remarks of the Narrative Structure of Nat. Hist 8–11*, *Hermes*, 135, 2007, 192–196.

¹⁰ Martin SCHANZ, Carl HOSIUS, *Geschichte der römischen Literatur II.*, München, Verlag C. H. Beck, 1959, 775.

¹¹ Lásd Francis Richard David GOODYEAR, *Pliny the Elder = The Cambridge History of Classical Literature, Vol. II: Latin Literature*, eds. Edward J. KENNEY, Wendell V. CLAUSEN, Cambridge, Cambridge University Press, 1983, 174–175.

¹² Lásd MURPHY, *i. m.*, 29–32.

¹³ Lásd FÖGEN, *i. m.*, 193.

¹⁴ Lásd DARAB Ágnes, *Plinius Természetrájkja: Anekdotikus narráció és enciklopédikus gondolkodás*, Bp., Gondolat, 2012, 25–26.

¹⁵ „A halál legnagyobb gondossággal előkészített gondtalan derűjét mégis Marcus Ofilius Hilarius történetében hagyományozták ránk a régi források. Ez a komédiaszínész, miután a közönség körében különösen nagy sikert aratott éppen a születésnapján, lakomát rendezett. Zajlott a lakoma, ő meleg italt kért ivócsészében, és eközben megpillantotta azt a színészmáskot, amelyet aznap viselt. Miközben a koszorút a fejéről áttette a maszkra, ebben a testtartásban dermedt merevvé anélkül, hogy ezt bárki észkelte volna, mígnem a szomszédos klínén fekvő vendég figyelmeztette, hogy kihűl az itala.” A 7. könyv magyar fordításait a következő kötetből idézem: Idősebb PLINIUS, *Természetrájk VII–VIII. Az emberről és a szárazföld élőlényeiről*, ford., jegyz., utószó DARAB Ágnes, Bp., Kalligram, 2014.

Hilarius halála színészi mesterségéhez illően teátrális. Az anekdotát bevezető *operiosissima securitas* több jelentést is magába sűrít. A vidám lakomát az a Hilarius rendezi, aki mesterségénél fogva jól ért ehhez, erre predesztinálja még a neve is, amely a ‘vidám’ jelentésű *hilaris* melléknévből származtatható. A koszorú nemcsak az ünnepi lakomák, a *conviviumok* viselete, hanem a halotti torra is utal, amelyet a rómaiak ugyancsak fejükön koszorúval ültek meg. Ugyanilyen kettős allúzióként értelmezhető a *kliné* is, amelyen mind a halotti, mind az egyéb ünnepi lakomán feküdtek. Miként Hilarius klinén fekvő teste is mindkét helyzetet vizualizálja: eleven, majd mozdulatlaná dermedt alakja egyetlen képbe sűríti a *conviviumok* látványát, valamint az etruszk-római szarkofágok és urnák fedőlapjának ugyanebben a testtartásban megjelenő szobrait, amelyek az elhunytakat ábrázolják. Így lesz a vidám lakoma a halotti tor előképe, a maszakra helyezett koszorú teátrális gesztusa Hilarius stílszerű búcsúja az élettől.

Ennek a rövid történetnek a kidolgozottságát nemcsak a jelentések és utalások következetes megkettőzése mutatja, hanem az elbeszélésben alkalmazott szójáték is. A *calidam – rigens – tepescere* szinte összegzi az egész történetet: a kért ital még ki sem hűlt, amikor bekövetkezik Hilarius halála. Az elbeszélésnek, rövid terjedelme ellenére nagy íve van: születéstől a halálig tart. Ugyanis csakis így kap értelmet a megjegyzés, hogy a lakomára nemcsak az teremtetett alkalmat, hogy Hilarius különösen nagy sikert aratott a színházban, hanem az is, hogy éppen azon a napon volt a születésnapja.

Plinius narrációja láthatóan nagy figyelmet fordít ennek a nem mindennapi, azonban az enciklopédia, azon belül a 7. könyv komoly tárgyát tekintve mégiscsak jelentéktelen esetnek a felépítésére, a szóhasználatra, az allúziók átgondoltságára és a mindéből felépülő látvány elevenségére. Más szóval, a nyelv képi erejének, képmegjelenítő képességének a kiaknázására, amit a retorikában *enargeiának* vagy *illustrationának* vagy *evidentiának* neveztek.¹⁶ Éppen ez a kontraszt, amely az eset szereplőjének a jelentéktelensége és halála elbeszélésének a retorikai csiszoltsága között feszül, igényel magyarázatot. Ehhez – és a *Természetrájk* valamennyi kitérőjéhez, vagy a fő téma szempontjából irrelevánsnak tűnő közléséhez is – a módszert valójában maga Plinius adja a mindenkori értelmező kezébe: „nec quaerenda ratio in ulla parte naturae, sed voluntas”¹⁷ – írja a 37. könyvben (37, 60). A 7. könyvben ennek a metódusnak az elvi alapvetését, összességében pedig a maga természetszemléletének az alapját fogalmazza meg: „Naturae verum rerum vis atque maiestas in omnibus momentis fide caret, si quis

¹⁶ A három kifejezés jelentéséről a retorika terminológiájában lásd Marcus Fabius QUINTILIANUS, *Szónoklattan*, 6, 2, 29–32. A költői szövegek *ekphrasisáról* és a retorikai *enargeiáról* bővebben lásd Gottfried BOEHM, *A képleírás*, ford. RÓZSAHEGYI Edit = *Képelemzés*, vál., szerk., THOMKA Beáta, Bp., Kijárat, 1998, 31 sk.; Simon GOLDHILL, *What is Ekphrasis for?*, *Classical Philology*, 102, 2007, 3–6. Minderről összefoglalóan lásd DARAB Ágnes, *Ialysus: A képleírás hiánya = Irodalom és képzőművészet a korai császárkorban*, szerk. GESZTELYI Tamás, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012, 85–88.

¹⁷ „A természet egyetlen részében sem az okot kell keresni, hanem a szándékot”. (ford. GESZTELYI Tamás) Idősebb PLINIUS, *Természetrájk (XXXIII–XXXVII): Az ásványokról és a művészetekről*, ford., jegyz. DARAB Ágnes, GESZTELYI Tamás, utószó GESZTELYI Tamás, Bp., Enciklopédia, 2001, 319.

modo partes eius ac non totam complectatur animo.” (7, 7)¹⁸ A természet egészét átfogó és leképező narratíva sajátosságát, a szöveget epizódikussá tevő kitérőket sem érthetjük meg másképp, csak ha a narratív és gondolati egész részeként vizsgáljuk és értelmezzük.

A történet nemcsak Hilarius életének a lezárása, hanem a *Természetrájk* egyik jól körülhatárolható narratív egységének is: a hirtelen bekövetkező, ezért Plinius szerint szerencsésnek nevezhető haláleseteket tartalmazó felsorolásnak (180–185). Ez az öt fejezet terjedelmű szöveg huszonkilenc, nem ritkán a *mirabilia*-irodalom világába tartozó esetet sorol fel, amikor az életnek minden előzmény nélkül, egyetlen pillanat alatt vége szakad. Valamennyi esetben további közös motívuma, hogy a név szerint megnevezett személyeket életüknek és/vagy karrierüknek a tetőpontján ragadja el a halál. Ennek a kronológiai rendbe szedett, a hét bölcs egyikeként számon tartott spártai Kheilóntól Plinius koráig tartó (184) felsorolásnak a betetőzése Ofilius története (184–185). A színész pályájának csúcspontján bekövetkezett halála egyszerre a felsorolás retorikai tetőpontja és hatásos kontrasztja az utána következő, kevésbé szerencsés haláleseteknek: banális okból elkövetett öngyilkosságoknak (186).

Mindez része egy nagyobb narratív egységnek, amelynek történetei – így vagy úgy – a halál gondolatköréhez kapcsolódnak. A huszonkét fejezetből álló szövegegység (168–190) a szerencsés és boldog élet, a *felicitas* gondolatkörével összefüggésben, annak folytatásaként veti fel a kérdést: meddig él az ember, majd összegzi az öregségről, a halálos betegségekről, a halálról és a halál utáni életről tudott ismereteket, illetve elképzeléseket. Végül a temetkezési szokások rövid összefoglalása után következik ennek a témakörnek logikus lezárásaként annak kifejtése, hogy a halál valóban végleg lezárja-e az életet, avagy van-e valamiféle folytatás, túlvilági létezés. Ez a nagyobb gondolati-narratív egység pedig zökkenőmentesen illeszkedik bele a 7. könyv egészének struktúrájába és gondolatmenetébe, amely a következő:

1. Moralizáló bevezető az ember helyéről a természetben, ember és természet viszonyáról (1–5)
2. Különleges tulajdonságokkal rendelkező népek (6–32)
3. Az emberélet a születéstől a halálig (33–190):
 - a.) fogantatás, terhesség, születés, csecsemőkor, öröklődés (33–77)
 - b.) kiemelkedő testi és szellemi képességek (78–99)
 - c.) kiemelkedő erények (100–122)
 - d.) kiemelkedő teljesítmények a tudományokban és a művészetekben (123–129)
 - e.) *felicitas* és *fortuna* (130–152)
 - f.) az ember sorsának kiszámíthatatlan volta, élettartam (153–167); halál (168–190)
4. Az emberiség legjelentősebb találmányainak katalógusa (191–209)
5. *Consensus* a világ népei között: írás, borotválkozás, időszerűség (210–215)

¹⁸ „A természetnek minden apró mozzanatában megmutatkozó ereje és nagysága azonban nem hihető, ha valaki csak a részeit és nem az egészét látja át, és érti meg.”

Az extrémításoktól a hétköznapiak normális világáig, a rendkívüli csodáktól az átlagosig, a barbárságtól a civilizációig és a kultúráig, a perifériáról a centrumig – mindezen szempontok mellett, amelyek a 7. könyv szövegét egyszerre strukturálják, van még egy szempont, a könyv témájából adódóan a legtermészetesebb, amely alapvetően meghatározza az ismeretek elrendezését: az emberélet útja a születéstől a halálig. A 33–190. fejezeteknek, csaknem az egész könyvnek a tartalma követi az ember életének alapfolyamatát: a fogantatás, a szülés-születés, a felnövekedés, végül pedig a halál kisebb mértékben hétköznapi, túlnyomórészt a csodás-fantasztikus történeteknek, az úgynevezett *mirabilia* kategóriájába tartozó eseteinek a leírásával. Ami pedig a felnövekedés és a halál között van, az ember életének kiteljesedése: ezt képviselik azok az *exemplumok*, amelyeket az értelem (*ratio*), az erkölcs (*mos*), valamint az erények (*virtus*) szinte kivétel nélkül római nagyjai példáznak.

Igencsak meglepődik a 7. könyv olvasója, amikor a természet tökéletességét oly nagy csodálattal ismertető Plinius a halál témakörét a következő mondattal vezeti be: „Natura vero nihil hominibus brevitae vitae praestitit melius.” (7, 168)¹⁹ Majd az általa szerencsésnek (180–185) és szerencsétlennek nevezett halálesetek (186) hosszas felsorolása után, a szó szerint egyik pillanatról a másikra bekövetkező halált *summa vitae felicitas*nak (180),²⁰ az élet legnagyobb szerencséjének nevezi. A folytatásban örültségnek, az ember önáltatásának titulálja a lélekvándorlást hirdető tanítást, vagy a halál utáni létezésnek bármilyen formáját (188–190). A gondolatmenet végén pedig – retorikailag is – azzal zárja le a kérdést, amivel kezdi: a hirtelen halál a természettől kapott legfőbb jó, *praecipuum naturae bonum* (190).²¹

Plinius, akinek gondolkodását leginkább a sztoikus filozófia határozta meg, a halál és a lélekvándorlás kérdésében látszólag úgy foglal állást, mint az epikureusok: tagadja a lélek halál utáni létezését. A mondathoz legközelebbi párhuzamot azonban mégis a sztoikus Seneca kínálja,²² aki ugyanúgy egyenlőségjelet tett a halál és a születés előtti állapot közé, amikor is semmifajta érzékelés nem létezik, mint itt Plinius: „Omnibus a supremo die eadem quae ante primum; nec magis a morte sensus ullus aut corpori aut animae quam ante natalem.” (188)²³ Plinius kijelentését esetleg lehetne abból az alapvetésből értelmezni, hogy isteni erőt – amely nélkül a halhatatlanság nem képzelhető el

¹⁹ „Valójában a természet az élet rövidségénél semmi jobbat nem adott az embereknek.”

²⁰ „In primis autem miraculo sunt atque frequentes mortes repentinae – hoc est summa vitae felicitas – quas esse naturales docebimus.” „Mindenekelőtt a legnagyobb és gyakran megtörténő csoda a hirtelen halál – azaz az élet adta legnagyobb szerencse –, amelyről azt fogjuk megmutatni, hogy a természettől való.”

²¹ „Perdit profecto ista dulcedo credulitasque praecipuum naturae bonum, mortem.” „Nyilvánvaló, hogy ez az édes önáltatás és hiszékenység tönkreteszi a természet legnagyobb jótéteményét, a halált.”

²² SENECA, *Erkölcsei levelek*, 54, 4: „Mors est non esse. Id quale sit iam scio: hoc erit post me quod ante me fuit.” „A halál annyit jelent, mint nem létezni. Az pedig olyan, amit már ismerek: az következik be a létezés után, ami a létezésem előtt volt.” (fordította SÁROSI Gyula) *Seneca prózai művei I.*, fordította BOLLÓK János, TAKÁCS László et al., Bp., Szenczár, 2002, 239–240.

²³ „Életünk utolsó napja után mindannyian ugyanazzá válunk, ami életünk első napja előtt voltunk: a halál után sem érzékelünk többet se testben, se lélekben, mint a születésünk napja előtt.”

– egyedül és kizárólag a Természetnek tulajdonított.²⁴ Ez az értelmezés akkor állná meg a helyét, ha Plinius valóban konzekvensen elkötelezte volna magát a sztoa vagy bármelyik filozófiai iskola mellett. Azonban Plinius nem volt teoretikus ember, a praktikum vezérelte minden tevékenységében.²⁵ Ezért a választ nem a filozófiai iskolák tanításai felől, hanem a *Természetrajz* szövegében indokolt és érdemes is keresni.

Ha a hirtelen halál példáin végigtekintünk, szemet szúr valamennyiben a közös motívum: erejük teljében, nem ritkán aktív életük tetőpontján tevékenkedő emberekről van szó, akik vagy valamely közéleti feladatuk elintézésére indultak éppen, vagy ellenkezőleg, éppen hogy elvégezték azt. A halál olyan élethelyzetben éri őket, amely nemhogy öregségről vagy betegségről szólna, hanem éppen az a fajta élet, amely Plinius sajátja és ideálja volt egyszerre. Amit a *praeafatió*ban tömören így fogalmaz meg: „vita vigilia est” (praef. 19). „Élni annyi, mint ébren lenni”, vagyis tevékenykedni, és pedig a közösségért, az államért, ahogy a felsorolt példákban megnevezett közéleti emberek – és maga Plinius is²⁶ – tette. Ezzel szemben, a szerencsétlen halálesetek öngyilkosságnak, válásnak vagy éppen a kedvenc fogathajtó versenyző halála miatti bánatnak a meglehetősen szánalmas következményei. Ha mindehhez felidézzük a 7. könyv kiemelten fontos témáját, a szellemi képességek közül legtöbbször értékelt *memoria* pliniusi értékelését,²⁷ akkor még a szöveg analóg retorikája is rávilágít a megoldásra. A halál a természettől kapott legfőbb jó: „praecipuum naturae bonum, mortem” (190). Az emlékezőképesség az élet adta leginkább szükséges jó: „Memoria necessarium maxime vitae bonum” (88).

Mindezt egyben látva, élni addig érdemes, amíg memóriánk és általában a szellemi képességeink birtokában vagyunk, amelyek képessé tesznek bennünket a cselekvésre, hasznos emberként élni, valóra váltani a „vita vigilia est” ideálját. Ezért a legszükségesebb és a legnagyobb jó a *memoria*, amelynek Plinius olyan kiemelkedő példáit nevez meg, mint például Kyros, L. Scipio, Mithridates vagy Iulius Caesar – királyokat, az állam első embereit (88–91). Ha a sors olyan kegyes hozzánk, hogy megkímél az öregség tetet-ellet pusztító időszakától, és a váratlan halál megelőzi az életnek ezt a dicstelen lezárását, az valóban „summa felicitas”, a legnagyobb sze-

²⁴ Mary BEAGON, *Roman Nature: The Thought of Pliny the Elder*, Oxford – New York, Oxford University Press – Clarendon Press, 1992, 92–102.

²⁵ Plinius gondolkodásában nincs éles határ a hivatalos vallásosság (*religio*), a babonák (*superstitio*) és a természetfilozófia (mint pl. a természet egészének működését meghatározó *sympatheia-antipatheia* tanítása) között, lásd Thomas KÖVES-ZULAUF, *Plinius der Ältere und die Römische Religion = Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, II, 16, 1, Berlin – New York, Walter de Gruyter, 1978, 197–198.

²⁶ Plinius katonai tevékenységéről, közéleti szerepvállalásáról, írói tevékenységéről és egész életéről remek összefoglalást nyújt HEALY, *i. m.*, 1–35, és még tömörebben Mary BEAGON, *The Elder Pliny on the Human Animal: Natural History, Book 7*, Oxford – New York, University Press, Clarendon Press, 2005, 1–5.

²⁷ Plinius minden összefüggésben kiemelten fontos szerepet tulajdonít az emlékezetnek. Az elefántokat és a kutyát kiváló emlékezőképessége emeli – előbbi a vadon élő, utóbbit a házi – állatok élére (8, 1. és 146). A művészetekben a portrészobrászatnak (34, 16) és -festészetnek (35, 4, 9–10) az elődök emlékezetének a megőrzése és átörökítése a feladata.

rencse, avagy „praecipuum bonum”, a természet adta legfőbb jó, amit a természettel azonosított élet nyújthat nekünk. Bizonyára ugyancsak ezért gúnyolódik Plinius, és nevezi az emberek ostoba képzelődésének a túlvilág létezését, vagyis az élet meghosszabbítását: „Quae, malum, ista dementia est iterari uitam morte? Quaeue genitis quies umquam, si in sublimes sensus animae manet, inter inferos umbrae?” (190)²⁸

Plinius a 7. könyvet azonban nem a teljes megsemmisülés gondolatával zárja, hanem az emberiség legjelentősebb találmányainak és feltalálóinak a katalógusával (191–215). Ezt a huszonöt fejezetnyi szöveget azzal a mondatral vezeti be, hogy ennek a felsorolásnak itt van a helye („consentaneum videtur”), mielőtt elhagyná ennek a könyvnek a tárgyát, az emberi természet ismertetését („priusquam digrediamur a natura hominum”).

A *Természetrájsz* logikája szerint ez kétszeresen is igaz. Egyrészt összefügg az ismereteknek azzal az elrendezésével, hogy az anyag vagy az élőlény bemutatása abban a narratív hármasságban történik, amely a lelőhely vagy az élőhely leírásából, utána a jelenség vagy élőlény rövid jellemzéséből, végül a felhasználásból/hasznosságból tevődik össze.²⁹ Ezt a Pliniustól szisztematikusan alkalmazott narratív struktúrát kivetítve a 7. könyvre, a különböző népek élőhelye, majd ezeknek, illetve egyes kiemelkedő személyeknek a fizikai, szellemi és etikai-morális szempontú jellemzése után mindaz, amit az emberiség feltalált, és azokkal kibontakoztatta a természet adta lehetőségeit, a harmadik narratív egység, a felhasználás funkciójának feleltethető meg. Az ember, akinek életútját a 7. könyv a születésétől a haláláig kíséri végig, azzal tölti be természettől rendelt hivatását, ha a csak neki megadatott *ratio* segítségével hasznára lesz a természetnek, az életnek. Ebben a kontextusban a hasznosság, az *utilitas* abban manifesztálódik, hogy az ember az itt felsorolt, a tudományok, a mesterségek és a művészetek világát megteremtő találmányaival kiemeli saját magát a természeti létből.

Ezzel szorosan összefügg a találmányok katalógusának másik jelentése. Az ember mint feltaláló (*inventor*) a művészetek és a tudományok, az *ars* és a *disciplina* megteremtésével a civilizációt és a kultúrát teremti meg. Ez a gondolat pedig részben éles oppozícióban áll a könyvet nyitó képpel: a földön fekvő, minden veszélynek kiszolgáltatott, csak sírni képes csecsemő képével (2), valamint az ugyancsak a 7. könyv elején ismertetett barbár népeknek, Scythia, Aithiopia és India törzseinek a civilizálatlanságával (9–32). Ugyanakkor vissza is csatol, és ezzel keretbe is fogja a 7. könyvet: a feltaláló és alkotó ember képe a végpontja annak az útnak, amelyről Plinius olyan plasztikus képet fest. Végigvezeti olvasóját az ember és az emberiség életútján, majd a végén szinte felmutatja: *ecce homo*. Ez az ő antropológiája: nem biológiai evolúció, hanem kulturális kiteljesedés.

²⁸ „Ó gyarlóság, micsoda esztelen gondolat, hogy az élet újra kezdődik a halál után? Hogyan leljen valaha is nyugalmat az ember, ha tudatánál marad az, ami a felvilágon lélek, az alvilágban árny?”

²⁹ Az előfordulás/fellelés – bemutatás – felhasználás narratív hármasságáról és annak konzekvens alkalmazásáról lásd DARAB, *i. m.*, 45 skk.

Ebben, a 7. könyv egészére kiterjedő folyamatban helyezkedik el Ofilius Hilarius halálának plasztikus képpé formálódó epizódja, éspedig fontos helyen. Mintegy *sphragisként* lezárja az ember földi útját, biológiai létét. Egyszersmind ezzel lehetőséget teremtve – a különféle túlvilágképzetek cáfolata után – arra, hogy a könyv azzal záruljon, ami a halál utáni létezésnek az egyetlen cáfolhatatlan módja: az ember tudományos és művészi alkotásaiban formát öltő öröklét, a szellemi halhatatlanság gondolatával, a teremtő ember és alkotásainak monumentumával. Ezt előzi meg az anekdota, amely magába sűríti azokat a gondolatokat, amelyeket a 7. könyv számtalan *exempluma* az életről megfogalmaz. Együtt van itt születés és halál, alkotás és kiteljesedés, a „*summa felicitas*”-ként avagy „*praecipuum bonum*”-ként aposztrofált hirtelen halál, végül Ofilius sírszoborként megidézett alakjában az emlékezet, a *memoria*.

A színész halálának elbeszélése tipikus megvalósulása annak a narrációs technikának, amelyre a bevezetésben az ifjabb Pliniusnak az egész *opusra* érvényesített *diffusum* jellemzését adaptáltuk: a szétáradó vagy az elemzés fényében inkább elágazó, a gondolatmenet fő szálát újból és újból kitérőkkel – nem megszakító, hanem – gazdagító előadásmódnak. Annak a fajta narrációnak, amely Esterházy Péter írásainak köszönhetően vált híres prózapoétikai mottóvá.³⁰ Amelyet azonban eredetileg szintén az ifjabb Plinius fogalmazott meg, nem Plinius Maior enciklopédiájának, hanem a maga elbeszélésmódjának a jellemzésére. Egyik villájának hosszas leírása végén írja, mintegy exkuzálva annak minden részletre kitérő jellegét: „*Non enim excursus hic eius, sed opus ipsum est.*”³¹ Ez nem kitérés, ez maga a mű.

ÁGNES DARAB

The Episod as Narrative Occasion

'The Death of the Actor' Episode in Book 7 of Pliny's Natural History (184–185)

The name of Marcus Ofilius Hilarius does not occur in any other source besides book 7 of Pliny's encyclopedia. With this in mind, the narrative giving an extensive account of the death of the actor needs further explanation. The present paper takes a look at the narrower and broader context of this detail which lends the story a meaning and a structuring function within the *Naturalis Historia*. This inquiry enables us to draw certain conclusions not only about book 7, but about the whole encyclopedia as well.

³⁰ ESTERHÁZY Péter, *A szavak csodálatos életéből*, Bp., Magvető, 2003, 8. A mondat visszatér Esterházy *Harminchárom változat Haydn koponyájára* című színdarabjában is, melyben az angyal vezeti fel ezzel a mondattal az egyik epizódot.

³¹ *Ep.* 5, 6, 43.